

## KONGRES JAVNIH RADNIKA U ZAGREBU 1922. I NJEGOVI ODJECI U DALMACIJI

Tonći ŠITIN  
*Filozofski fakultet u Zadru*

UDK 949.75:061.3“1922” Zagreb  
*Pregledni rad*

Primljeno: 31. XII. 2001.

Na temelju dostupnih izvora (arhivske građe, relevantne literature i suvremenog tiska) autor razmatra politička kretanja i previranja u građanskim strankama monarhističke Jugoslavije u drugoj polovini 1922. godine, fiksirajući pokret “javnih radnika” i njegove odjeke na mogući sporazum suprotstavljenih političkih grupacija. Posebna pozornost pridaje se odjecima političke krize u Dalmaciji i angažiranju uglednih političara i intelektualaca na njezinu prevladavanju i poželjnom unutrašnjem preuređenju zemlje.

### *Uvod*

Pažljivija analiza političke situacije u Dalmaciji uoči stvaranja jugoslavenske države najavljuje scenarij u kojemu će gotovo bolno odjeknuti stavovi onih koji, navodno zabrinuti zbog vanjske opasnosti, bučno izražavaju privrženost konjuktornom “narodnom jedinstvu” i fascinantnom jugoslovenstvu. Na dalmatinskoj političkoj sceni najglasnije se kliče “ujedinjenju” i jugoslavenskoj unitarističkoj ideji; integralistička retorika inteligencije posebno je odjekivala u redovima omladine koja na djelo ujedinjenja i formiranja zajedničke države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca gleda kao na ostvareni san nacionalnog romantizma. Nerijetko se u novinama i časopisima 1918. i 1919. godine, ali i kasnije, mogu naći oduševljeni napisi unitaristički orijentiranih intelektualaca i političkih dijagnostičara koji vide prst sudbine uperen prema Dalmaciji, uznemirenoj kušnjama misije koja je, navodno, čeka u osvit nove države ili neposredno nakon razotkrivanja političkih implikacija centralističke politike. Tek mnogo kasnije gorko razočarani Smodlaka žali “što se u jeku borbe za Ujedinjenje nije mislilo da se osigura Jugoslaviji potrebna joj unutrašnja ravnoteža, koja bi se bila postigla da se državi dalo ustrojstvo koje odgovara složenom sastavu jugoslavenske nacije. Bila bi za sve nas sreća da se to pitanje prečistilo još prije

osnovanja zajedničke države, umjesto da se ostavila ta najmučnija zadaća poratnom, neju-  
načkom vremenu”.<sup>1</sup>

Suprotstavljene političke grupacije, čije je formiranje u Dalmaciji trajalo sve do 1920. godine, mahom su nosile nacionalna (integralistička) i vjerska obilježja, zauzimale oprečna stanovišta o obliku vladavine i unutrašnjem državnom uređenju, zrcaleći nestabilnu i polariziranu socijalno-političku osnovicu tadašnjeg društva. U vrhovima vladajućih stranaka u Dalmaciji bili su mahom integralistički intelektualci, pretežno državni činovnici i ujedno elitni dio građanske klase, premda različitih uvjerenja i interesa. Povijesne promjene njih su zacijelo najviše nagradile i u novoj državnoj zajednici osigurale im status o kojemu nisu mogle ni sanjati unutar zatvorenog habsburškog režima. Žestoki vir sukoba i političkog raslojavanja između stranaka centralističko-unitarističke i federalističke orijentacije brzo je zahvatio i ne pretjerano guste redove dalmatinske inteligencije, koja će, razočarana posljedicama centralističke politike, prelaziti u redove gorljivih kritičara ili pokušavati izvojevati položaj “srednje linije” između suprotstavljenih političkih blokova.<sup>2</sup> Gorljivi pristaša unitarizma i prvak socijaldemokratske stranke u Dalmaciji Prvislav Grisogono upozorava da su “partikularistički elementi” u Hrvatskoj i Sloveniji obustavili proces “definitivnog prilagođavanja” jedinstvenoj državi “kad videše da su sve velike srbijanske skupine između sebe u krvavoj zavadi i u potrazi za saveznicima”.<sup>3</sup>

#### *Zaoštavanje unutrašnje političke borbe*

Donošenjem Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. konačno je sankcionirano centralističko uređenje i unitarno organizirana država, a time i srpska hegemonija koja je isključivala plemenske, vjerske i pokrajinske razlike. Sve bučnije rasprave između radikala i demokrata na jednoj strani i “federalista” na drugoj, poprimile su srpsko-hrvatski karakter, upozoravajući na različite nacionalne pristupe unutrašnjem uređenju države.<sup>4</sup> U svibnju iste godine Stjepan Radić je pristupio formiranju *Hrvatskog bloka* (Hrvatska republikanska seljačka stranka, Hrvatska stranka prava i Hrvatska zajednica) koji se oglasio “Porukom hrvatskome narodu” u kojoj se odriče pravo Ustavotvornoj skupštini da bez prisustva hrvatskih zastupnika donese ustav koji bi vrijedio za Hrvatsku. Porukom je također izražen osnovni cilj Hrvatskog bloka: okupljanje svih hrvatskih snaga u borbi protiv centralizma. Profiliranje rada Hrvatskog bloka išlo je u pravcu jačanja utjecaja i republikanskih stanovišta S. Radića, koji sve više istupa kao predstavnik volje cijelog hrvatskog naroda.<sup>5</sup>

---

<sup>1</sup> Josip SMODLAKA, *Hrvatsko pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb, 1936., 5.

<sup>2</sup> Usp. Zorica STIPETIĆ, Obris idejno-političkog djelovanja i društvenog položaja hrvatske inteligencije u međuratnom razdoblju, u: *Komunistički pokret i inteligencija*, Zagreb, 1980., 45–47.

<sup>3</sup> Prvislav GRISOGONO, *Ujedinjena Jugoslavija (Od plemena i regionalnih koncepcija do nacionalne države)*, Ljubljana, 1938., 83.

<sup>4</sup> Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988., 376–378.

<sup>5</sup> Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1992., 114–121; Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 1999., 95–96.

Tako je bilo i u prvim kontaktima s radikalskim prvakom Stojanom Protićem u Rimskim Toplicama u kolovozu 1921., kada se S. Radić zalaže za pravedni sporazum sa Srbima.<sup>6</sup> U siječ-nju 1922. Hrvatski blok objavljuje spomenicu (memorandum), namijenjenu delegatima genovske međunarodne konferencije, u kojoj se ističe hrvatsko državno pravo i hrvatska državnost, odnosno politička nezavisnost Hrvatske koja pravno nikad nije prekidana. Prvoprosinački akt proglasio je Kraljevinu SHS bez pristanka hrvatskog naroda, a srpski političari su u Hrvatskoj “inaugurirali jednu hrvatskoždersku politiku pod etiketom jugoslovenskog narodnog jedinstva”. Memorandum upozorava na korumpiranost i pljačku centralističke vlasti koja znači “neizbježnu katastrofu Hrvatske” i štetu “ekonomskom organizmu cijele srednje Europe”.<sup>7</sup> Iscrpni program hrvatske države izložen je u ustavu seljačke neutralne republikanske Hrvatske od 26. lipnja 1921., a očigledna europska potreba, zaključuje memorandum, ostaje “priznanje hrvatske države u zajedničkim granicama međunarodne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca”. Na temelju teksta memoranduma, kojega je Hrvatski blok nakon objave u beogradskoj *Politici* proglasio nacrtom o prilikama u Hrvatskoj, sastavljena je konačna predstavka koja je krajem veljače 1922. uručena N. Pašiću. Tu se ističe da na konferenciji u Genovi i raspravi o državnom teritoriju trebaju, zbog talijanske prisutnosti u Dalmaciji, sudjelovati i predstavnici Hrvatske, a to zajedničko istupanje u vanjskoj politici mora dovesti do sporazumijevanja u unutrašnjoj politici i međusobnim odnosima. Nakon što je beogradska vlada odbila inicijativu Hrvatskog bloka, uslijedio je još jedan memorandum za konferenciju u Genovi 25. ožujka 1922., u kojemu se protestira zbog talijanskog zaposjedanja hrvatskog teritorija u Dalmaciji, što je potvrđeno i u komunikaciju iz travnja 1922.<sup>8</sup>

U vrijeme grozničave aktivnosti S. Radića i Hrvatskog bloka tijekom 1922. spomenuti memorandum i razna priopćenja imala su ne samo mobilizatorsku ulogu već su trebala poslužiti i kao pružanje mosta prema Beogradu. Vodstvo Hrvatskog bloka bilo je spremno na sporazum s predstavnicima srpske buržoazije na bazi priznavanja hrvatske nacionalne individualnosti i elemenata državnosti u okvirima međunarodno priznate Kraljevine SHS. Političke prilike nakon donošenja Vidovdanskog ustava, međutim, nisu išle u prilog približavanju zaraćenih strana, a nakon kritika koje su hrvatski federalisti upućivali određenim potezima beogradske vlade, sukobi su intenzivirani. Donošenje uredbe o administrativnoj podjeli zemlje na 33 oblasti 26. travnja 1922., kojom se predviđa dokidanje hrvatskih povijesnih jedinica i parcelizacija hrvatskih zemalja, pridonijela je daljnjem oštavanju odnosa.<sup>9</sup> Čak ni u takvoj situaciji Radić ne zateže odnose, već otvara prostor mogućim razgovorima, čemu je posebno bilo sklono vodstvo Hrvatske zajednice. Dr. Lazar Marković nesuspregnutom radikalskom logikom ponudio je sljedeću analizu tadašnje situacije: “Stjepan Radić je uviđao da sam ne može sprečiti izvršenje i izvođenje Ustava, i zato je nastojao, svim silama, da prikupi saveznike, da stvori jedan zajednički front svih

---

<sup>6</sup> Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske 1918–1929*, Zagreb, 1938., drugo izd. – Zagreb, 1989., 216.

<sup>7</sup> R. HORVAT, n. dj., 133–137.

<sup>8</sup> Isto. J. HORVAT, n. dj., 233.

<sup>9</sup> Isto, 393.

onih, koji su protiv postojećeg državnog uređenja i da tako organizovanom snagom pripremi snažnu akciju protivu jedinstva. I ne samo to, nego je Radić jednovremeno smislio i plan rada za slabljenje onog drugog, ustavnog fronta, za razjedinjavanje onih koji su se istakli kao branioci unitarizma. Mora se priznati da je Radić uspeo u oba pravca (...) Glavno je da je Radić tako reći jednovremeno uspeo da privuče svojoj stranci g. Korošca i g. Spahu, i da tako svoj ekstremistički rad prenese na širu bazu, a u isto vreme da pokoleba duhove u demokratskoj stranci i unese pometnju u pogledu najosnovnijega pitanja našeg državnog života.”<sup>10</sup>

#### *Suprotstavljenosti unutar Demokratske stranke*

Svi izvori upućuju na to da su razmimoilaženja u Demokratskoj stranci započela već nakon donošenja Vidovdanskog ustava. Grupa oko Svetozara Pribićevića inzistirala je na čvrstom provođenju centralizma i politici “čvrste ruke” pravdajući to, navodno, protu-državnom i separatističkom politikom Hrvatskog bloka. Izrazito protuhrvatsko držanje Pribićevićeve grupe do kraja je sužavalo manevarski prostor koalicijske vlade i vodilo osipanju stranke koju napuštaju i brojne pristaše u Hrvatskoj. Davidović je postojeću situaciju pokušavao okrenuti u korist suradnje s hrvatskom opozicijom uz moguće ublažavanje cent-ralizma, što bi vodilo poželjnom potiskivanju moćne Radikalne stranke. Razumije se, Pribićeviću svako popuštanje Hrvatima i njihovim, navodno, separatističkim težnjama, poglavito promjenama ustava, nije odgovaralo pa je ustrajao na suradnji s radikalima i obrani Vidovdanskog ustava. Davidović je, pored oslonca u vlastitoj stranci (grupa M. Grol – B. Marković), podršku dobio i od neutralnih intelektualaca jugoslavenske orijentacije, poglavito oko časopisa *Nova Evropa* na čelu s M. Ćurčinom, J. Smodlakom i dr., zatim zagrebačke grupe intelektualaca oko lista *Slobodna tribuna* s M. Marjanovićem, R. Giuniom, I. Politeom, J. Banjaninom i dr., kao i grupe intelektualaca oko sarajevskog lista *Narod* i splitskog *Novog doba* s V. Kisićem, I. Tartagliom i dr. Sve te grupe stajale su na tzv. ”srednjoj liniji” koja je zagovarala političku poziciju centra, odnosno rješavanje hrvatskog pitanja revizijom ustava i traganjem za promjenama unutrašnjeg političkog položaja između rigidnog centralizma i tvrde opozicije. Pristaše Davidovićeve frakcije naglašavale su da upravo Demokratska stranka treba preuzeti inicijativu u okupljanju naprednih snaga u zemlji, prvenstveno ubrzavanjem diferencijacije u samoj stranci i otklanjanjem nepoželjnog Pribićevićevog utjecaja. Ono što je izazivalo nedoumice i sumnje u redovima demokratskih ljevičara, bilo je držanje samog Davidovića koji se pribojavao rascjepa stranke i odlučnijeg sukoba s Pribićevićem dok ne bude pripremljena suradnja s predstavnicima Hrvatskog bloka.<sup>11</sup> Da bi ispitali Radićeve namjere, radikali su u Rimske Toplice u kolovozu 1921. poslali Stojana Protića, a mjesec dana kasnije u Zagrebu je u ime Demokratske stranke boravio M. Grol. I sam Davidović informirao se o teškom stanju u Hrvats-

---

<sup>10</sup> Lazar MARKOVIĆ, *Jugoslovenska država i hrvatsko pitanje*, Beograd, 1935., 230–231.

<sup>11</sup> Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Politička previranja u Demokratskoj stranci na pitanju taktike prema Hrvatskom bloku u drugoj polovini 1922.*, *Istorija XX veka*, zb. radova, VIII, Beograd, 1966., 169–170.

koj u travnju 1922., a njegova neodlučnost u pogledu radikalnijeg odnosa prema Pribičevićevoj grupi prijetila je osipanjem stranke i gubljenjem pristaša. Da bi taj proces zaustavio i okrenuo ga u korist lijevog krila Demokratske stranke, Davidović potiče tzv. srednju liniju, koja bi povezala predstavnike njegove stranke s pomirljivim političarima u Hrvatskom bloku s ciljem uređenja unutrašnjih odnosa u zemlji.<sup>12</sup>

*Pokret "javnih radnika" i konferencija u Ilidži u lipnju 1922.*

Ulogu posrednika između Demokratske stranke i Hrvatskog bloka s ciljem poticanja rješenja srpsko-hrvatskog spora u drugoj polovini 1922. preuzima pokret javnih radnika koji u Hrvatskoj predvodi J. Smodlaka i T. Tomljenović, a u Srbiji B. Marković i N. Stojanović. U cilju pridobivanja što većeg broja uglednih političara, posebno vodstva Hrvatskog bloka, sazivači konferencije u Ilidži prikazivali su svoju akciju kao informativnu, usmjerenu na dogovor i pokretanje nužnih promjena. Unatoč tomu, na konferenciji u Ilidži 28. i 29. lipnja 1922. okupilo se ukupno 23 javna radnika, mahom članova ili disidentata Demokratske stranke, dok su se pripadnici Hrvatskog bloka, odnosno Hrvatske zajednice, jedva odazvali pozivu. Konferencija, koju je organizator obrazložio potrebom rješenja srpsko-hrvatskog pitanja i razmjenom mišljenja, hrvatskoj je strani pružila šansu da izloži svoje viđenje nastalih problema.<sup>13</sup>

Uzroke hrvatskog nezadovoljstva T. Tomljenović, posljednji hrvatski ban i odlučni kritičar Pribičevićeve politike u vodstvu Demokratske stranke, vidi u "pobjedničkom" držanju Srba i partizanskoj politici "prečana" (Pribičevićeva grupa) koja je rezultirala "nacionalnim i državnim sporom", slabljenjem vjere u promjene i pojačanom "plemenskom dinamikom" potpomognutom državnim administracijom. Hrvatski blok je odlučan da se "ne da projašiti od Srba", a i hrvatski seljak misli na "obrambu" od Srba. Inteligencija u Hrvatskoj, prema Tomljenoviću, sklona je sporazumu, ali očekuje da Srbijanci pokrenu akciju. Minimum koji od sporazuma očekuje Hrvatski blok, jest "državnopravna samostalnost" ma u kojoj formi ona bila provedena, zaključio je Tomljenović. Hrvatski blok i sam Radić, prema Ž. Bertiću, žele zajednicu sa Srbima, ali na bazi federativnog ili konfederativnog uređenja zemlje, što bi spriječilo svaki centralizam i osjećaj da je "država srpska". Zanimljiva je Bertićeva tvrdnja po kojoj Blok traži priliku da dođe u Beograd i da će to učiniti poslije izbora i inicijativa za drugačije uređenje države.<sup>14</sup> Među učesnicima konferencije iz Dalmacije bio je, pored vrlo aktivnog J. Smodlake, i Ivo Tartaglia (splitski gradonačelnik), koji je glavni uzrok napetosti vidio u gospodarskim teškoćama koje dolaze od hrđave administracije. Tartaglia upozorava na nepostojanje željezničke povezanosti i uopće prometnu zapuštenost koja utječe na sveukupno raspoloženje u Dalmaciji, čemu pridodaje i nemar za prehranu stanovništva te ukidanje pomorske oblasti. Uglednom splitskom

---

<sup>12</sup> Isto, 174–176.

<sup>13</sup> Isto, 176–180.

<sup>14</sup> Arhiv Srpske akademije nauke i umetnosti (A SANU), 12102/1, Zapisnik s Ilidžanske konferencije od 28. VI. 1922.

demokratu nacionalno pitanje ne izbija u prvi plan, već mu je težište na gospodarskim poteškoćama. Tartaglia je čak dozvolio mogućnost da Dalmacija dobije i nekakvu administrativnu autonomiju ukoliko bi to vodilo popravljaju gospodarskog i socijalnog položaja stanovništva.<sup>15</sup> Uzrok odbacivanja jugoslavenske ideje M. Čingrija i Lj. Leontić, poznate pristaše jugoslavenskog integralizma iz Dubrovnika, također vide u lošoj administraciji (Leontić govori o administraciji koja se vrši “direktno na plemenskoj osnovi”), s tim da Čingrija napada radikale što su “ideju ujedinjenja upropastili i doneli plemensku borbu Srba prema Hrvatima”. On se obara na hegemoniju i zalaže za jednak tretman “plemena” u državi, a podržava i reviziju ustava ukoliko se većina naroda za to izjasni. Ukoliko konferencija ne uspije nešto odmah učiniti, Čingrija predlaže povratak na rješenja “iskrenoga jugoslovenskog ujedinjenja” iz 1918. godine.<sup>16</sup> U živoj diskusiji koja je nastala nakon podnesenih referata i prvih reakcija, mogli su se osjetiti različiti argumenti i inicijative koje su ipak bile usmjerene iznalaženju prihvatljivih rješenja. Polemika se vodila oko pitanja revizije ustava, uz uvjet da se Hrvatima dadu koncesije u pitanju unutrašnjeg uređenja zemlje, kao i oko zahtjeva Hrvatskog bloka da se poništi s “legitimističkog i juridističkog” gledišta sve što je urađeno poslije 29. listopada 1918. i da ispočetka otpočnu pregovori “od plemena plemenu” (Ž. Bertić).

Hrvatski uvjeti o reviziji ustava i provedbi što šire decentralizacije na federativnoj ili konfederativnoj osnovi, uz sporazum koji bi polazio od ponovnog dogovora među “plemenima”, nije mogao naići na razmijevanje kod većine učesnika konferencije koji su zastupali unitarističke pozicije i osuđivali “separatizam” Hrvatskog bloka i S. Radića. Ako je u nečemu konferencija, koja nije imala službeni i obvezujući karakter, ostavila traga, onda je to kritički odnos prema krutoj centralističkoj politici Svetozara Pribičevića i zajednički nastup učesnika različitih političkih opcija koji su nastavili s organiziranim naporima oko ublažavanja zaoštrenih hrvatsko-srpskih odnosa. U objavljenom saopćenju (komunikeju) učesnici konferencije konstatiraju da vlada i Hrvatski blok svojim metodama otežavaju narodni sporazum i državno sređivanje, da podjela na oblasti također otežava sporazum te da bi sporazumna revizija ustava u decentralističkom pravcu mogla ukloniti “plemensko” nepovjerenje i razbiti uvjerenje o nejednakosti. Važan je zaključak konferencije da se radi “stvaranja jedne atmosfere pomirljivosti” za 10. rujna iste godine sazove kongres javnih radnika u Zagrebu koji bi pokrenuo nove političke inicijative s ciljem unutrašnje konsolidacije države i uspostave poremećenog sporazuma Srba i Hrvata.<sup>17</sup>

---

<sup>15</sup> Isto.

<sup>16</sup> Isto.

<sup>17</sup> Isto. B. GLIGORIJEVIĆ, n. dj., 188. Za mjesto održavanja Kongresa javnih radnika predloženi su Split i Zagreb (Stojanović), ali je odlučeno da se kongres održi u Zagrebu, i to s učesnicima “koji su ubijedeni u program koji je u komunikeu iznesen”.

### *Izgledi tzv. “srednjeg puta”*

Uoči kongresa u Splitu J. Smodlaka, koji je bio izabran za predsjednika Organizacionog odbora kongresa, i I. Tartaglia održali su dva zбора. Na prvom zboru u foyeru Narodnog kazališta 9. srpnja Smodlaka je iscrpno informirao o zaključcima ilidžanske konferencije ističući da je njezine sudionike “okupilo razočaranje sa dosadašnjim radom oko konsolidacije države, uvjerenje da ovakav rad ne valja i da je krajnji čas da se pristupi ozdravljenju ovih prilika”. Spas države Smodlaka vidi u “srednjem putu” koji odbacuje “hrvatske separatiste” i centralističke stranke, to prije što se ovdje radi o istom narodu kod kojega “ne postoji ni plemenska različitost”. Odbacujući režim i zalažući se za vladavinu poštenja, pravde i ravnopravnosti, Smodlaka želi zaštititi državu i njezino jedinstvo. U prihvaćenoj rezoluciji odobravaju se zaključci konferencije u Ilidži i pozivaju pristaše državnog i narodnog jedinstva da izaberu delegacije koje će Dalmaciju dostojno zastupati na predstojećem Kongresu javnih radnika u Zagrebu.<sup>18</sup>

Uredništvo *Novog doba*, sastavljeno od jugoslavenski orijentirane inteligencije, podržalo je akciju dr. Smodlake i tzv. “srednju liniju”, kao što je to bio slučaj i s grupom oko časopisa *Nova Evropa* na čijemu su se čelu nalazili M. Čurčin, M. Kostrenčić, sam J. Smodlaka i dr., ili nekad istaknuti članovi Jugoslavenskog odbora okupljeni oko zagrebačkog lista *Slobodna tribuna* s M. Marjanovićem, R. Giuniom, I. Politeom, A. Pavelićem i dr. Početkom 1922. demokrati iz Davidovićeve grupe M. Grol i B. Marković pokreću u Beogradu *Nedeljni glasnik* koji se usmjerava na unutrašnje uređenje zemlje i rješenje tzv. hrvatskog pitanja. Spomenuti listovi, koji su se angažirali i na pripremi ilidžanske konferencije, donose niz članaka u kojima zagovaraju srednju liniju i stvaranje nove jugoslavenske stranke, podređujući se uglavnom interesima Davidovićeve grupacije. Tako urednik *Novog doba* V. Brajević akciju javnih radnika uoči kongresa u Zagrebu naziva optimističkom i idealističkom, s obzirom opće stanje “haosa” koje treba i javno priznati. Na crti ubičajenih napada i panične zabrinutosti zbog porasta utjecaja S. Radića, *Novo doba* smjelo tvrdi da Dalmacija i Split žele ostati u postojećoj državi i da nikad neće slijediti Radića i njegovu “hrvatsku republiku”. Brajević zamjera HRSS-u politiku pasivnosti i apstinencije, kao što ne odobrava ni “skrajnost režima koji je zaveo nered, korupciju i sva zla (...)”. Izlaz je u srednjem putu “koji ne će biti ni hrvatski ni srpski, već čisto jugoslavenski, u kojemu će voditi riječ najbolji ljudi i sa srpske i sa hrvatske strane i koji će zajedničkim silama svih poštenih i idealnih ljudi svih krajeva i svih partija poraditi oko ispunjenja velikih narodnih ideala”.<sup>19</sup>

I *Nedeljni glasnik* glavnu teškoću na putu postizanja narodnog jedinstva vidi u “ekstremnoj separatističkoj politici” Hrvatskog bloka i S. Radića. Ipak, razmjena misli između javnih radnika pokazala je da ni problem revizije Ustava više nije tako težak, da se manjim izmjenama (drugačija podjela na oblasti i istinska samouprava) stvari mogu smiriti i da učešćem na kongresu Davidovićeve demokrati mogu posvjedočiti svoju “dosljednu i

---

<sup>18</sup> *Novo doba*, br. 153., 10. VII. 1922.

<sup>19</sup> Isto, br. 199., 2. IX. 1922.

iskrenu jugoslovensku politiku”.<sup>20</sup> Nasuprot spomenutim pozitivnim reakcijama na Smodlakinu inicijativu, nacionalistička omladina u svom glavnom organu *Pobeda* osuđuje svako dovođenje u pitanje centralističkog sistema i unitarističke fronte. U službenom saopćenju pod nazivom “Što hoće?”, predbacuje se Smodlaci i drugovima kako su u odsudnom trenutku “podbacili”. I dok omladina, prema komentaru glavnog organa nacionalističke omladine, radi nesebično, bez stranke i koristi, dotle “oni rade sebično, hoće stranku, mandate i dosledno lične koristi”.<sup>21</sup>

Uoči održavanja Kongresa javnih radnika u Zagrebu, u prepunom splitskom Narodnom kazalištu 7. rujna 1922. J. Smodlaka održao je drugi skup, na kojemu je govorio o situaciji u zemlji i zadacima kongresa. Jamačno fasciniran ulogom pomiritelja suprotstavljenih političkih opcija, Smodlaci nije ostalo drugo do pokušaja da se izlaz iz složene političke situacije u zemlji potraži u kompromisu i međusobnom popuštanju koje bi vodilo “potpunoj narodnoj unifikaciji”. Nema sumnje da ideje o “sporazumnoj reviziji Ustava u decentralističkom pravcu” radi udovoljavanja opravdanim hrvatskim zahtjevima i jačanja državnog jedinstva, ma koliko bile razumne i opravdane, u osnovi demonstriraju poznate idealističke predodžbe i otkrivaju slabosti političke dijagnostike hrvatskih javnih radnika. Kongres traži lijeka velikom zlu i bira sredstva da se “nevaljali režim” zamijeni boljom upravom, uvodno je naglasio Smodlaka. Demokratsko-radikalnoj koaliciji, koja je izjednačila vlast i državu, treba pomoći da oslobodi svoje redove i državu “hrđavog društva”. Javnim radnicima, među kojima je dosta potisnutih a sposobnih ljudi da uzmu kormilo države u svoje ruke, pridružuju se radikal S. Protić i demokrati Lj. Davidović i V. Veljković kao saveznici za “veliko djelo obnove države”. Srpski prvaci, po mišljenju Smodlake, spremni su podržati hrvatske zahtjeve ukoliko to ne bi škodilo “državnom jedinstvu i državnoj cjelini”, a uzimanjem imena Jugoslavija postavio bi se “kamen potpunoj narodnoj unifikaciji”. Nova partijska koalicija koja je trebala biti stvorena na kongresu, imala je kao akcijski zadatak “popravlak uprave, sređenje financija i ispravak Ustava, da se vrati mir u narodu”.

U odnosu prema Radiću, Smodlaka je zauzimao kratkovidan stav koji se nije razlikovao od negatorske frazeologije beogradskih centralista. Za njega je Radić neprijatelj države i s njim javni radnici ne žele imati nikakve veze, to prije što je zlonamjerno “spao na to da traži od vanjskih neprijatelja pomoć proti njegovog brata i radi za raspad države koja je bila ideal njegove mladosti”. I dok će se na kongresu naći “najljepša imena” Srbije i Hrvatske, upozorio je Smodlaka, svojom “fatalnom” politikom velikosrpstva sebe je isključio Svetozar Pribićević. On snosi glavnu odgovornost za tadašnje stanje u zemlji i vladavinu režima koji je od sebe odbio sve Hrvate. Smodlaka ocjenjuje “nakaznom teorijom” Pribićevićevevo inzistiranje da između dijelova istoga naroda ne može biti sporazuma, jer, kad bi se to usvojilo, “postali bismo ruglo svijeta” u kojemu se ljudi sporazumijevaju i popuštaju radi “dobra naroda i države”. Smodlaka tužbu usmjerava prema jednoj “maloj manjini” koja je uzela u ruke vladanje nad svima, dok “masa naroda u Srbiji nije za

---

<sup>20</sup> Članak iz *Nedjeljnog glasnika* u cijelosti prenosi *Novo doba*, br. 201., 5. IX. 1922.

<sup>21</sup> *Pobeda*, br. 47., 16. VII. 1922.



pod-jarmljivanje Hrvata”. Novi pokret, koji se stvara, može biti jedino “jugoslavenski pokret”, u čemu je, po mišljenju Smodlake, uloga Srbije vrlo važna. Bojeći se uklanjanja simbola tradicije i lozinke jugoslavenstva, Smodlaka gorljivo ističe da je njihova parola u Dalmaciji ostala: “Nikud bez Srbije!” Štoviše, ta je parola ne samo “mnogo doprinijela ostvarenju državnog jedinstva” već bi državu trebala i izvesti iz tadašnjeg teškog stanja. Ako se sve ono što je dobro i pošteno te jugoslavenski osjeća nađe zajedno, bilo iz režimskih stranaka, bilo iz opozicije i politički neopredijeljenih građana, misli predsjednik akcijskog odbora, onda je izlaz iz teške situacije osiguran. Stoga, zaključio je Smodlaka, pokretači kongresa odbacuju hrvatske otpore sporazumu i kliču jugoslavenskoj kraljevini “osnovanoj na pravdi, bratskoj jednakosti i slobodi”. Okupljeni Splitsani zatim su, na prijedlog V. Brajevića, usvojili posebnu rezoluciju u kojoj se podržava inicijativa pokretača Kongresa javnih radnika i priželjkuje formiranje jake političke organizacije koja bi sporazumom Srba i Hrvata povratila mir u narodu i zavela red u zemlji, a time ujedno učvrstila misao državnog narodnog jedinstva.<sup>22</sup>

#### *Pribičevićev pokušaj osvajanja Dalmacije*

Neophodno je ovdje upozoriti na jedan zanimljiv događaj koji je u vrijeme priprema za održavanje zagrebačkog kongresa uzbudio splitsku javnost i bučno navijestio erupcije političkih strasti koje će zapljusnuti cijelu Dalmaciju. Sasvim nenadano Split je 27. kolovoza 1922. posjetio Svetozar Pribičević, nadajući se da će ondje naići na priželjkivanu potporu i sigurno uporište. Njegovo javno predavanje “O našoj spoljnoj i unutrašnjoj politici” postalo je zapaljiv materijal ne samo za pristaše i okupljene građane u kinu “Karaman” već i znatno šire. U kritičkim ocjenama njegova istupa stoji da je bio “hvalospjev režima i njegova rada, apoteoza centralizma i vlastite osobe. Sve drugo je nevaljalo, zadobijeno defetizmom i austrijanštinom”.<sup>23</sup> S puno samopouzdanja Pribičević je na početku svojeg izlaganja upozorio da prigovori uspješnoj vladi i skupštini znače “defetizam” i da bi razbijanjem radikalno-demokratske koalicije nastala velika kriza. U napetoj političkoj svakodnevnici reakcije je izazvao dio predavanja u kojemu je ministar prosvjete govorio o srpsko-hrvatskim odnosima. Na ranije Trumbičeve i ilidžanske primjedbe da Hrvatsku vide bez Pribičevića, odrješito je, u skladu s dogmatskom koncepcijom nacionalne unifikacije, odgovorio da su Hrvati i Srbi jedan narod i da tu nema nikakvih neriješenih pitanja. Za razliku od Radića koji stoji na stanovištu o dva naroda, Pribičević drži “da sve što je srpsko, ujedno je hrvatsko, a jednako što je hrvatsko, ujedno je i srpsko”. Shodno tome, srpsko-hrvatsko pitanje ne postoji i ne smije biti sporazumijevanja između Srba i Hrvata, još manje govora o nekakvoj reviziji ustava. Pribičević je zamjerio Smodlaku što je u Ilidži njegovu krivicu za teško stanje u zemlji izjednačio s Radićevom, pitajući se tko je ovlastio “učenu gospodu” da rješavaju srpsko-hrvatsko pitanje. Uzroke krizama i nezadovoljstvu u državi Pribičević ne pripisuje nekakvom “srpskohrvatskom pitanju” već ostacima “ideja

---

<sup>22</sup> *Novo doba*, br. 203., 7. IX. 1922.; *Život*, br. 799., 7. IX. 1922.

<sup>23</sup> *Novo doba*, br. 194., 28. VIII. i br. 195., 29. VIII. 1922.; *Život*, br. 801., 11. IX. 1922.

austrijskih”. Borba se vodi protiv onih “u kojima još žive Austrija, i ta Austrija žive u nekima u jačoj, a u nekima u manjoj dozi, ali ima je u svakome onome koji se bori protiv centralističke organizacije države”. Završavajući svoje predavanje, Pribičević se osvrnuo na pitanje podjele države na oblasti, ponosno naglašavajući da su se novim zakonom “pokopale stare historičke oblasti, a cijela borba opozicije osniva se na tome da se perpetuiraju te oblasti”. U tom kontekstu spomenut je Trumbićev govor u Ustavotvornoj skupštini 23. travnja 1921. godine i njegov prijedlog o osnivanju četiriju najvažnijih državnih centara (Beograd, Ljubljana, Sarajevo i Zagreb), što je po Pribičevićevoj interpretaciji, kad se izdvoji Srbija, značilo zadržavanje austrougarskih okvira.<sup>24</sup> Ostajanje na historijskim pokrajinama, zaključio je Pribičević, razvilo bi kampanilizam, regionalnu svijest i jačalo autonomije, nasuprot poželjnoj moćnoj i jakoj državi.<sup>25</sup>

Reakcije na Pribičevićev govor bile su izuzetno bučne i najavljujvale su zamah nekih novih snaga, što je psihološki bilo vrlo opravdano. Prvo se oglasilo *Novo doba* koje upozorava da “Dalmacija nije nikada bila, pa nije ni danas, niti će ikada da bude grbačom za nasilnike koji svoju volju hoće da nametnu kao imperativ državni, zamišljajući sebe, u jednoj magli megalomanije, kao apsolutističkog suverena, nepogriješivog u doktrini, potpuno slobodnog u djelu”. List, očito sklon Davidovićevoj političkoj opciji, žali što su demokrati Dalmacije zaslijepljeni Svetozarom Pribičevićem i što umjesto otpora njegovoj politici pružaju potporu. Njegov je nastup u Splitu ocijenjen nasrtljivim, posebno prema Smodlaci i Trumbiću, kojega je htio prikazati kao “čovjeka austrijskog mentaliteta”, očito zaboravljajući da je osobno i poslije 1917. podržavao Tiszin sistem u Budimpešti.<sup>26</sup> Pribičevićeva krilatica da su Hrvati i Srbi jedan narod ne stoji, i jezgra tog pitanja, piše *Novo doba*, više je političko-administrativna i gospodarska. Ako se delikatni hrvatsko-srpski

---

<sup>24</sup> Pribičevićeve primjedbe zlonamjerne su i pokušaj su obračuna s Trumbićevim ostrim kritikama centralističkog sustava u vladinu nacrtu ustava, koji se nastoji prikriti pod maskom narodnog jedinstva. U ustavnoj debati u travnju 1921. Trumbić se zalaže da se centralizam ublaži sustavom devolucije nadležnosti, tako da se znatan broj zakonodavnih i izvršnih funkcija prenese sa središnjih organa na organe historijskih pokrajina. Četiri historijske pokrajine (Ljubljana, Zagreb, Sarajevo i Beograd) s preciznim ovlastima osigurale bi decentralizaciju zakonodavstva i uprave, a time i određenu autonomiju Hrvatske. Trumbićev prijedlog naišao je na oštar otpor velikosrpske većine u Ustavotvornoj skupštini (v. H. SIROTKOVIĆ, Trumbićeva načelna stajališta o državnom uređenju Kraljevine SHS, u zb. *Život i djelo Ante Trumbića*, Zagreb, 1991., 121–127. Trumbićev govor u Ustavotvornoj skupštini 23. i 25. IV. 1921. prema stenografskim bilješkama objavio je I. PETRINOVIĆ u knj. *Ante Trumbić. Izabrani spisi*, Split, 1986., 237–239; *Novo doba*, br. 104., 26. IV. 1921.). Prilikom Trumbićeva govora u Narodnoj skupštini, u kojemu je kritizirao centralistički i hegemonistički režim, S. Pribičević je navodno dobacio Trumbiću da će doći u Split pa da će se vidjeti uz koga stoji grad i Dalmacija.

<sup>25</sup> *Život*, br. 790., 28. VIII. 1922.; *Novo doba*, br. 194., 28. VIII. 1922.

<sup>26</sup> Istvan Tisza (1861.–1918.), ugarski državnik i političar. U razdoblju od 1903. do 1905. i 1913.–1917. bio je ugarski ministar predsjednik. Pribičević je bio član hrvatskog Sabora i budimpeštanskog parlamenta, a za vrijeme rata bio se čak prijavio u austro-ugarsku vojsku! Uhićen, ostao je interniran u Budimpešti do sredine 1917. (O tome više: B. KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, Zagreb, 1989., 99–102; J. HORVAT, *Prvi svjetski rat. Panorama zbivanja 1914–1918.*, Zagreb, 1967., 184.) D. HRVOJ u članku – Konač velikih obsjena, *Hrvatski Narod*, Zagreb, br.1., 5. I. 1940., piše da je Tisza tijekom rata zaklonio Pribičevića u jednoj vili pokraj Pešte želeći ga “sačuvati za bolja vremena”.

problem ne riješi sporazumom, onda se otimanje seljaštva od “kobnog upliva Radićeve demagogije” može postići samo politikom susretljivosti i uvažavanja zahtjeva hrvatske oporbe. Rješavanje nagomilanih problema moguće je, kao što je to već upozorila ilidžanska akcija, samo revizijom ustava. A u pogledu podjednake krivnje ministra Pribičevića i Radića, zaključuje splitski dnevnik, očigledno je da se Radićev pokret ne bi onako razmahao da je vladin režim bio drugačiji, kao i to da bi režim bio pao da su Hrvati napustili “luđačke fantazije jednog neuračunljivog čovjeka” i stavili se na ozbiljno tlo politike.<sup>27</sup>

Nije beznačajno upozoriti i na komentar nacionalističkog *Novog lista* O. Tartaglie u Splitu koji Pribičeviću zamjera izbjegavanje jugoslavenskog imena i zagriženu obranu tadašnjeg ustava. List napominje da je pedesetak “najvjernijih” poslije Pribičevićeva nastupa klicalo “vođi nacionalističkog pokreta”.<sup>28</sup> Skreće pozornost i činjenica da je glavni organ Demokratske stranke *Demokratija* otvoreno upozorio na “strahovitu korupciju” koja je zavládala “svuda”. Bolesno stanje u zemlji ne treba više prikrivati, radikalno-demokratska sloga ne sastoji u tome da nekoliko ljudi eksploatira partijske organizacije jer je takva sloga propast nacije i države. List poziva na suzbijanje partijskog i međupartijskog zla koji prijete cijeloj državi. Nešto kasnije *Demokratija* zabrinuto piše da se čitave pokrajine “poveravaju na milost i nemilost nekolicini ljudi koji svojom nametljivošću i prepredenošću uspeju da upregnu u svoje šičarđijske taljige i mesne organizacije i narodne poslanike, i ponekog ministra!”<sup>29</sup> Replika *Novog doba* bila je oštra i otvorena. Upravo one stranke koje su tijekom protekle četiri godine stvorile kaos i nemoral, one nisu kadre provoditi nikakvu sanaciju političkih i upravnih pitanja. Vrijedni i čestiti ljudi trebaju istupiti iz kompromitiranih stranaka i pridružiti se velikom pokretu koji se formira u svim krajevima zemlje i nastupa s lozinkom: “Za politiku pravde i ravnopravnosti, za pošteni i dobru upravu!”<sup>30</sup>

Negodovanje i reakcije na Pribičevićev nastup došle su do javnog izražaja sljedećeg dana, kada je na vijest o dolasku dr. Trumbića nagrnila na obalu nepregledna masa građana i na rukama ga ponijela do njegove kuće izvikujući parole protiv režima i njegovih nosilaca. Frenetično pozdravljen, Trumbić je u govoru s balkona stana kod sv. Frane na obali kazao da je sloboda postignuta samo protiv tuđega gospodstva, ali još ne i kod kuće. To unutrašnje oslobođenje treba tek postići, a ropstvo kojemu se robuje, po Trumbiću, su “nemoral u našoj državnoj upravi”, korupcija i pljačka. “Tražimo ispravnost, poštenje i ljubav prema domovini, svugdje u javnom životu, pa će onda sva druga pitanja koja danas smućuju naš javni život, lako da se riješe”, nastavio je Trumbić. Pozivajući Splitskane da sačuvaju slobodarski duh i spremnost da se bore za političku i socijalnu pravdu, Trumbić je na kraju preporučio da takvo svoje raspoloženje iskažu na izborima birajući one koji najbolje zastupaju upravo poštenje i slobodu. Nakon razilaska okupljenih masa došlo je do sukoba demonstiranih s jugonacionalističkom omladinom; policijski organi patrolirali su

---

<sup>27</sup> *Novo doba*, br. 194., 28. VIII. i br. 195., 29. VIII. 1922.

<sup>28</sup> Cit. prema *Jadranu*, br. 69., 30. VIII. 1922.

<sup>29</sup> *Demokratija*, br. 931., 19. VIII. i br. 936., 26. VIII. 1922.

<sup>30</sup> *Novo doba*, br. 197., 31. VIII. 1922.

gradom i pojačali svoje odrede oko “Hotela Bellevue” u kojemu je bio odsjeo Pribičević. Split već dugo vremena nije vidio takve slike koja se, po nekim izvjestiteljima, nije razlikovala od one opsadnog stanja iz ratnih vremena.<sup>31</sup> Očito zadovoljan, pučkaški *Jadran* zaključuje da se usred Splita ponosno pjeva “Lijepa naša”, odlučno žigošući sistem korupcije, pljačke i hegemonije, te da je napokon i Split “počeo da progovara onim istim jezikom kojim davno već govori čitav naš narod u pokrajini”.<sup>32</sup> Ovdje treba podsjetiti na sukobe koji su izbili i prilikom Trumbićeva povratka u Split godinu dana ranije, početkom rujna 1921. Okupljena masa i tada je klicala Trumbiću i kralju, a negodovala protiv Pribičevića i Pašića. Grupa razjarenih omladinaca nacionalista, zaštićena od policije, nazivala je Trumbića ništicom i izdajicom, a potom su štapovima i stolicama navalili na Splićane koji su dočekali omiljenog narodnog poslanika i nekadašnjeg predsjednika Jugoslavenškog odbora. Već tada je *Novo doba* pisalo da je “čaša prepuna” i da je “dosta sile i terora pojedinaca, klike i ulice, koja hoće da ima monopol na patriotizam, a koja je bila u povojima i pelenima onda kad se Jugoslavija stvarala i kad je za nju naš Split sve dao i žrtvovao”.<sup>33</sup>

Očekivano, dalmatinski demokrati ponovo su potkraj kolovoza 1922. vehementno odgovorili na Trumbićeve izjave. Pribičevićev politički istomišljenik dr. Prvislav Grisogono, odgovorni urednik demokratskog lista *Život*, u otvorenom pismu dr. Trumbiću oštro zamjera da se svojim istupom upućenim “onoj obezglavljenoj, heterogenoj, hibridnoj masi komunista, blokaša, italijanskih ‘rižara’ iz Senjske ulice” solidarizirao s njezinom gestom i dao povoda “onakvim ispadima protiv jednog uticajnog ministra”. Tom demonstracijom, dramatično naglašava Grisogono, Trumbić je, upravo u vrijeme dok se Pribičević u zgradi općinskog zastupstva interesirao za vitalna pitanja grada Splita, ugrozio interese čitavog naroda. Sučelice zavidnom i zluradom susjedu koji sve vidi i bilježi, Trumbić je izjavio da je “ova država gnezdo lopova i korupcije”, da bi nasuprot njemu Grisogono stavio hrabrog Pribičevića koji dolazi u Split da javno obrani svoju politiku onom istom samosviješću kojom se “četvrt veka borio na čelu hrvatskih političara, za Hrvatsku”. Grisogono Pribičevićev nastup u Splitu naziva trijumfom, a oduševljeni doček Trumbića i ispraćaj do kuće “komedijaškim pohodom” i “sprovodom”.<sup>34</sup> Grisogono se, međutim, nije zadovoljio samo drastičnim komentarima koji su na svaki način željeli umanjiti razočaranje i iznevjerene nade ministra Pribičevića, već je kao općinski vijećnik zadovoljštinu i ispriku zbog neukazana gostoprinstva tražio i od gradonačelnika Tartaglie, budući da se “ne pamti da su se taki izgredi u ovome gradu ikad dogodili ili dopustili proti grofu Attems u ili ikakvom austrijskom ministru”.<sup>35</sup> Ovdje treba podsjetiti na gorljivi unitaristički duh Pribičevićeve gru-

---

<sup>31</sup> Prema jednom izvoru, policija je zbog izgreda po gradu uhitila petnaestak osoba, a među njima i bivšeg komunističkog poslanika V. Jelasku. Potom su slijedili sukobi demonstiranata s nacionalitičkom omladinom i ponovna uhićenja, nakon čega su redari sabljama rastjerali demonstrante (*Život*, br. 791., 29. VIII. 1922.).

<sup>32</sup> *Novo doba*, br. 194., 28. VIII. 1922.; *Jadran*, br. 69., 30. VIII. 1922.

<sup>33</sup> *Novo doba*, br. 243., 9. IX. 1921.

<sup>34</sup> *Život*, br. 791., 29. VIII. 1922.

<sup>35</sup> Isto. Pismo gospodinu predsjedniku općine Dru. Ivu Tartaglia.

pe predvođene u Dalmaciji P. Grisogonom i njegovim *Životom*, koji je želio da sa Splita “spere ljagu” i ne dozvoli da organ Hrvatskog bloka *Hrvat* likuje što Split nije više “najjugoslavenski grad”. Trumbića *Život* osuđuje za pokušaje obnove bajamontinskih metoda njegovanja kulta lokalnih “svetaca”,<sup>36</sup> te upozorava na razilaženja s J. Smodlakom, približavanje zemljoradnicima, a sve to s ciljem da Split “bude ne samo grad najjačeg jugoslavenskog osećanja, nego i najjačeg jugoslavenskog političkog smisla”.<sup>37</sup> Splitske manifestacije našle su velikog odjeka i u Zagrebu; novine su donosile različite komentare. Tako je *Hrvat* bilježio Trumbićevu popularnost i upozoravao da Pribićevića na svakom koraku prate “oboružani žandari”. Sve što nije “prodalo dušu tlačitelju slobode”, sjatilo se oko Trumbića, čiji je nenadani dolazak “smeo spljetske fašiste”. Split se, po ocjeni *Hrvata*, “probudio od sna, ne će trpiti više ničiji teror” i kao što nije dao da se sloboda gazi od tuđina, neće to dozvoliti ni “domaćim izrodima”. Nasuprot tome, organ Demokratske stranke *Riječ* pojašnjava da su Trumbića dočekali “subverzivni i najneugledniji meštani”, a Pribićevića “elita splitskog građanstva” kojoj je do politike jasnog cilja i državne konsolidacije. Replicirajući zagrebačkom *Obzoru*, demokratski organ ponovo se vraća na Trumbićevu odgovornost za potpisivanje Rapalskog ugovora, zamjera mu “rušilačku kritiku” prema državnim problemima u čemu se “potpuno poistovetio sa blokašima”.<sup>38</sup>

Da bi se barem donekle ublažio loš dojam prilikom boravka Pribićevića u Splitu, u čijoj je pratnji bio njegov bliski suradnik i ministar vjera dr. I. Krstelj, organiziran je 29. kolovoza izlet u Jelsu na otoku Hvaru,<sup>39</sup> a 31. kolovoza Sinju. Nakon “nezaboravnog” dočeka, Pribićević se brojnim Sinjanima obratio u Sokolani ističući da se snazi i moći države mora sve žrtvovati. Primjedbe je uputio Zemljoradničkoj stranci, koja kao klasna stranka ne okuplja druge slojeve društva, a posebno Hrvatskoj pučkoj stranci, koja vjerski fanatizam koristi za razdvajanje ljudi i druge nedostojne ciljeve.<sup>40</sup>

---

<sup>36</sup> Antonio Bajamonti bio je vođa dalmatinskih autonomaša i dugogodišnji načelnik splitske općine (1865.–1882.), poznat po snažnom utjecaju na pučke mase koje su ga zvale “ćaćom”. Bajamonti je zapravo “vladao Splitom” i nije prezao od najradikalnijih metoda u suzbijanju narodnjačkog pokreta (usp. F. BARAS, *Staro zrcalo splitsko*, Split, 1994., 27–40; O. RANDI, *Antonio Bajamonti il “mirabile” podesta di Spalato*, Zadar, 1932.).

<sup>37</sup> *Život*, br. 792., 30. VIII. i br. 793., 31. VIII. 1922.

<sup>38</sup> Cit. prema *Novo doba*, br. 793., 31. VIII. 1922.; *Život*, br. 796., 4. IX. 1922.

<sup>39</sup> Prema pisanju demokratskog glasila, doček Pribićevića bio je veličanstven. Nakon govora općinskog upravitelja A. Kisića i don V. Gamulina ispred Jugoslavenske čitaonice, Pribićević je pohvalio “budnu jugoslavensku svest u Jelsi” i najavio odvažnu borbu protiv “spoljnih i unutrašnjih neprijatelja”. Sutradan, 30. kolovoza, ministri su razgovarali s brojnim učiteljima i stekli uvjerenje “da se radi i nastoji da budemo jedni i jednaci”, te da ih čeka “lepša i sretnija budućnost”. Prije povratka u Split, ministri su posjetili poznatu zbirku umjetnina u crkvi u Vrboskoj (*Život*, br. 795., 2. IX. 1922.).

<sup>40</sup> *Život*, br. 794., 1. IX. 1922.

### *Trumbić o nemoralu vlasti*

Tek kad se euforija oko Pribičevićeva boravka u Splitu donekle smirila, Ante Trumbić je u *Novom dobu* objavio svoj “Osvrt na prošle dane”. S iskustvom dugogodišnjeg političara, koji se nakon povlačenja s položaja ministra vanjskih poslova u studenom 1920. angažirao kao narodni zastupnik u borbi protiv centralističkog režima, Trumbićevi kritički stavovi znatno su se približavali onima hrvatske opozicije. Štoviše, on smatra da je njegova dužnost kao javnog radnika da otvoreno ukazuje na rak-ranu i potiče moralnu reakciju koja bi onemogućila postojeću vladavinu. Trumbić polazi od toga da je zemlja pala u tešku unutrašnju krizu; međutim, fraza o “poratnoj psihozi” služi vlastodršcima da skinu sa sebe moralnu odgovornost za nastala djela. Razvidno je, po Trumbiću, da u zemlji postoji “politički trust svoje vrsti koji je zagospodario narodom i njegovom imovinom”. Taj je režim obilježen “znakom partizanstva” koji je državne i narodne interese bezdušno podredio osobnim i partijskim. Korupcija je dotle narasla, precizira Trumbić, da se to ogleda u ružnim postupcima s državnim namještenicima, nesigurnosti osoba i imovine od zabitnih krajeva do onih naprednijih gdje “kraljuje sama razbojnička sila”. Utoliko je prije razumljiva reakcija građanstva na Pribičevićevo predavanje, kako on ne bi napustio Split s nereálnim iluzijama o procjenama pozicija tadašnjeg režima. Više od štete koju bi Trumbićevi govori mogli izazvati u inozemstvu, važno je da se u samom narodu stvori moralna snaga koja bi ga oslobodila od “unutarnjeg ropstva”. Stoga, nastavlja Trumbić, prioritet ne treba dati raspravama o centralizmu ili federalizmu, već je osnovno “srušiti nemoral u državnoj upravi i vratiti narodu slobodu”. Otpor prema režimu polazi od osnovnih političkih zahtjeva: poštenja, morala i zakonitosti u javnoj upravi. Trumbić na kraju članka upozorava na zamke i opasnosti koje režim prikazuje kao naviku tzv. prečana koji su pod Austrijom naučili mrziti i rušiti državu, ali i pokušajima da se preko režimske štampe ulijeva vjera u bolje dane. Pravi put dolazi s uvjerenjem naroda “da je nemoral državne uprave sistem vladanja kojim se režim hoće da drži na vlasti”. Kad se to dogodi, zaključio je Trumbić, javni će život ući u normalan kolosijek.<sup>41</sup>

Opravdano je bilo očekivati da će se i na tako odmjeren Trumbićev nastup javiti dežurna pera demokratskog *Života*. Za njih se Trumbićevo određenje “splitsko građanstvo” ne može odnositi na komunističkog poslanika V. Jelasku i one “varošane” koji su optirali za Italiju, što je zapravo nedemokratski i neuvjerljiv postupak demokrata. Demonstracije tih ljudi Trumbić, po *Životu*, koristi da bi se pokazala reakcija Splita “protiv nemorala u upravi”, što demokratsko glasilo ismijava. Trumbiću se zamjera što ne iznosi svoj politički program i ne određuje se za federalizam, Radićevu republiku ili sl. Nedvojbeno je da on želi kooperirati s “antidržavnim strankama” i pomoći Hrvatskom bloku da pod nepolitičkom firmom postigne ono što ne bi nikad postigao pod političkom. Indecentno je, po mišljenju lista, da se u trenutku ministrova zauzimanja za interese grada, izvikuju parole “dole lupeži”. Ukratko, poslije tiskanja članka Trumbić nije porastao u očima

---

<sup>41</sup> *Novo doba*, br. 199., 2. IX. 1922.

pisca komentara, premda mu priznaje unekoliko formalni napredak i akcentiranje teorijskog razmatranja neodrživosti režima.<sup>42</sup>

Na zbivanja u Splitu i Dalmaciji još se jednom vratio S. Pribičević *poslije* povratka u Beograd. Novinaru *Politike* spomenuo je boravak u Splitu, Jelsi, Sinju, Šibeniku, Benkovcu i Kistanju ističući potrebu organiziranja javnih radova da bi se izbjegla glad koja Dalmaciji prijete zbog slabe ljetine. Osvrćući se na splitske manifestacije Trumbiću, ministar prosvjete spominje da su u njima učestvovali zemljoradnici i bivši komunisti, dok je njegovoj misli po povratku s otoka Hvara aklamiralo nekoliko tisuća građana i nacionalistička omladina. Za skorašnji Kongres javnih radnika Pribičević nema dobre riječi. Sazivači kongresa protivnici su Demokratske stranke i vode kampanju za reviziju ustava. Štoviše, oni “agituju kod tamošnjeg sveta da ja vodim veliko-srpsku politiku, a da oni hoće da naprave sporazum sa Srbijancima preko glava Srba i Hrvata demokrata u onim krajevima.” Pribičević želi uvjeriti čitatelje da su dalmatinski demokrati protiv kongresa u Zagrebu zbog navodne kampanje sazivača kongresa protiv Demokratske stranke, a tako su se izjasnili i građani na ministrovom predavanju u Splitu. Još je važnije to, zaključuje Pribičević, da se “pitanje narodnog jedinstva ne rešava na naučnim kongresima, nego ozbiljnom i oduševljenom propagandom za jedinstvo i državnom politikom u duhu jedinstva”.<sup>43</sup> Razumije se, Pribičević ne spominje zaoštrene sukobe između njegova i Davidovićeve krila u Demokratskoj stranci koji su eskalirali upravo na problemu srpsko-hrvatskih odnosa u vrijeme održavanja Kongresa javnih radnika u Zagrebu. Pribičeviću nije išao u prilog mogući rascjep stranke oko pitanja revizije ustava, jer bi to značilo ne samo krizu režima i centralističkog sistema već i gubitak vlasti.<sup>44</sup>

#### *Kratkoročni uspjeh “javnih radnika”*

Nakon uspješnih pretkonferencija i potrebnih dogovora, u zagrebačkom je “Music Hallu”, u najsvečanijoj atmosferi, 10. rujna 1922. održan Kongres javnih radnika koji je okupio oko 1500 učesnika i gostiju, mahom članova Demokratske stranke i Hrvatske zajednice.<sup>45</sup> U pozdravnom govoru predsjednik kongresa Josip Smodlaka istaknuo je važnost odstranjenja “loše i nepravedne državne uprave” koja je uzrok narodnog nezadovoljstva. Jedini spas države Smodlaka vidi u “nerazdvojnem državnom jedinstvu” i “ucijepljenju” osjećaja jugoslavenskog državljanstva, tako da s imenom Jugoslavija “budemo između sebe jedno”. Potpunim stopljenjem naroda, misli Smodlaka, postiglo bi se ono najviše i najvažnije, osigurala bi se “budućnost našeg roda”. Nezadovoljstvo tadašnjim režimom

---

<sup>42</sup> *Život*, br. 796., 4. IX. 1922.

<sup>43</sup> *Isto*, br. 801., 11. IX. 1922.

<sup>44</sup> Usp. H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević*, Zagreb, 1995., 101–102.

<sup>45</sup> *Kongres javnih radnika u Zagrebu*, Zagreb, 1922. Tijekom održavanja kongresa, u Dubrovniku je održan zbor Jugoslavenske nezavisne omladine na kojemu je usvojena rezolucija u kojoj se osuđuje režim koji je doveo do nesnosnog stanja, korupcije i demoralizacije najširih masa. Omladina će povesti akciju protiv “fašizma”, svijesna da teror i nasilje ne smiju vladati u jednoj zemlji. Pozdravni brzojav kongresu potpisala su 263 građana (*Novo doba*, br. 206., 11. IX. 1922.).

riješilo bi se uspostavom reda i širenjem samouprave koja će narodu dati prilike da se aktiviranjem u javnom životu “zagrije za svoju državu”.<sup>46</sup> Na kongresu je govorilo više učesnika, a posebno je zanimanje pobudio govor Lj. Davidovića, koji je unatoč protivljenju S. Pribičevića, učestvovao u radu kongresa, i to kao “javni radnik”.<sup>47</sup> Davidović se izjasnio protiv hegemonije i “plemenske podvojenosti (amputacije)” pružajući podršku narodnom i državnom jedinstvu, kao i stvaranju slobodne Jugoslavije “koja će biti jednaka prema svima”. Drugi demokratski ljevičar, V. Veljković, osudio je lošu upravu i centralizam, zalažući se za “dekoncentraciju” uprave tako da se “u celoj državi stvore centri u kojima će se neki poslovi definitivno dovršavati”. Dojmljiva je bila i njegova ocjena da “delo oslobođenja nije delo samo srpskoga naroda”, već da su u tome surađivali i oni nacionalni borci “koje je Austrija zatvarala, osuđivala i vešala”. U toj zajedničkoj tvorevini, naglasio je Veljković, svi moraju imati jednaka prava.

U usvojenoj rezoluciji kongresa potpuno se neodređeno ili kompromisno govori o uočenim problemima, koji se svode na poistovjećivanje povremenih režima s državom i centralizma s unitarizmom, potrebi poboljšanja državne uprave ili lošoj administraciji. Brani se princip unitarizma i osuđuju metode političke apstinencije i obraćanja inozemstvu, dok se kritika režima stidljivo krije iza formulacija o neophodnosti “administrativne dekoncentracije” i proširenja narodne samouprave.<sup>48</sup> Iako se u rezoluciji izričito ne govori o reviziji ustava, ipak je kongres otvorio niz problema koji dovode u pitanje vidovdansku politiku, da se i ne govori o intenziviranju sukoba unutar same Demokratske stranke. Unatoč nejasnim vidicima, vjerovalo se da kongres potiče zamah nekih novih snaga. Neki listovi uvjeravaju svoje čitatelje u silan uspjeh kongresa, zagrebačku antiblokašku orijentaciju, zajedničku akciju pet stranaka (radikalske, demokratske, zemljoradničke, narodno-socijalističke i nove grupe) na obaranju režima i stvaranju novog života tako da će 10. rujna 1922. dijeliti “dva doba našeg političkog života”.<sup>49</sup>

---

<sup>46</sup> *Slobodna tribuna*, Zagreb, 15. IX. 1922.; *Novo doba*, br. 207., 12. IX. 1922.

<sup>47</sup> Pitanje sudjelovanja članova Demokratske stranke na Kongresu javnih radnika produbilo je sukob između Pribičevićeve i Davidovićeve grupe. Davidović je pravdao svoj odlazak na kongres potrebom zbližavanja Srba i Hrvata, razbijanjem Hrvatskog bloka, otklanjanjem revizije ustava i jačanjem položaja stranke u odnosu na Radikalnu stranku. Štoviše, on u Zagreb ne bi putovao kao predsjednik stranke, već kao “privatna ličnost”. Unatoč tome, u znak protesta Pribičević i ostali demokratski ministri u vladi podnijeli su ostavke s obrazloženjem da će otpravljati poslove u vladi do odluke Glavnog odbora i Poslaničkog kluba. Ostavku je na mjesto predsjednika Glavnog odbora podnio i sam Davidović, pa je tako kongresu mogao prisustvovati kao “privatna ličnost” (B. GLIGORIJEVIĆ, *Politička previranja u Demokratskoj stranci*, n. dj., 194–196; H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević*, n. dj., 98–99).

<sup>48</sup> *Kongres javnih radnika u Zagrebu*, n. dj., 9–13; *Novo doba*, br. 207., 12. IX. 1922.

<sup>49</sup> *Novo doba*, br. 206., 11. IX. i br. 207., 12. IX. 1922.



### *Oprečne reakcije nakon održanog kongresa*

Hrvatska pučka stranka obradovala se održavanju kongresa i donesenim zaključcima, ali upozorava da golemo i sveopće nezadovoljstvo kod Hrvata ne potječe samo zbog loše uprave već “iz svijesti plemenske podređenosti”, odnosno “hegemonije jednog plemena nad drugim”. Bolja uprava i šire samouprave, koje kongres traži, još ne osiguravaju uvjete ravnopravnosti, jer nju “pučkaši” vide “garantovanu jedino u širokim legislativnim autonomijama”. Ukoliko se to ne vidi, već se ostaje samo na pomirenju Hrvata i Srba, rad pokretača kongresa ostat će bez uspjeha. Hrvatska pučka stranka uvodnikom u splitskom *Jadranu* izražava zadovoljstvo što je porastao broj onih “koji su uvidjeli pogriješke i nepravde učinjene Hrvatima”.<sup>50</sup>

List dalmatinskih demokrata *Život*, blizak Pribičevićevoj grupi, smatra da je buka oko kongresa bila nepotrebna, da su zahtjevi iz rezolucije kongresa već sadržani u programu Demokratske stranke, te da se u njoj ne spominje revizija ustava, političke autonomije, da nema osude režima i vlade, kao ni zahtjeva da se raskine radikalsko-demokratski blok. U komentaru potpisanom od “pg.” (najvjerojatnije Prvislav Grisogono, direktor i odgovorni urednik) napominje se da je nestala Smodlakina oštrina protiv Demokratske stranke i da je kongres došao do uvjerenja kako se za ideale može s uspjehom boriti tek uz podršku demokrata, što je dovelo do zanemarivanja ilidžanskog programa. List nema želje da od zaključaka kongresa “nešto bude”, barem da se neopredijeljeni okupe na programu i tako prestane grupiranje “oko jednog imena kao ovdje u Splitu, gdje isti ljudi danas dočekuju Trumbića, a sutra telegrafišu Smodlaci u Zagreb”.<sup>51</sup> Grisogono smatra da je rezolucija kongresa javnih radnika “razvodnjena”, “cenzurirana” i “kompromisna”, te da njezin duh ne odgovara hajci uperenoj protiv Demokratske stranke, ne precizirajući da je riječ o Pribičeviću. Učešće Davidovićeve grupe na kongresu izazivalo je oštre polemike u štampi i napade Pribičevićevog krila da se time ruši režim, ide na ruku Hrvatskom bloku i obaraju temelji same Demokratske stranke. Ne začuđuje što Grisogono primjećuje da je sudjelovanje nekih demokrata na kongresu bilo vrlo neoprezan korak, štoviše solidariziranje s onima koji su napadali režim čiji su nosioci bili i oni sami. Ono što se događa poslije kongresa, zaključuje u svom komentaru odgovorni urednik *Života*, jest pokušaj kompromitiranja jedinstva Demokratske stranke, odnosno njezin raspad.<sup>52</sup> Očajničko nastojanje da se prečanska skupina oko Pribičevića prikaže kao autentični zaštitnik državnog barjaka i narodnog jedinstva, vidljivo je i u jednoj kasnijoj analizi P. Grisogona, u kojoj on osuđuje popuštanje Davidovićevih pristaša “baš u pogledu osnovnih principa”. Prvi takav “eksperiment” bio je s poznatim kongresom intelektualaca “koji doduše javno još ne privlači

---

<sup>50</sup> *Jadran*, br. 74., 16. IX. 1922.

<sup>51</sup> *Život*, br. 802., 12. IX. 1922.

<sup>52</sup> Da bi pojasnio pozadinu Davidovićeve dolaska na kongres, Grisogono “otkriva” da je Smodlaka uzeo obvezu da kongres neće tražiti reviziju ustava i osudu režima. Toga se, primjećuje Grisogono, Smodlaka nije držao pa su njegovi komentari, kao i oni oporbenih glasila, rezoluciji dali “nepojmljivo proturežimski, protivdemokratski i revizionistički karakter” (*Život*, br. 806., 16. IX. 1922.).

republikansku i separatističku skupinu Radićevu, ali koji in ultima analisi ima ipak raison u tome da spremi aranžman sa njome, a da tako omogući blok protiv radikala (...).<sup>53</sup>

Dalmatinski demokrati pokazali su, unatoč očiglednim razlikama u vodstvu stranke, veliku pomirljivost i želju da se spriječi cijepanje stranke i uspostavi jedinstvo. Na sastanku splitskih demokrata 23. rujna 1922., kojemu su bili nazočni ministar bez portfelja dr. E. Lukinić i dr. Đ. Đorđević, predsjednik pokrajinskog odbora Demokratske stranke dr. P. Grisogono ponovio je poznate stavove o Kongresu javnih radnika potcrtavajući navodnu prijevaru organizatora u pogledu ciljeva kongresa. Stvarna namjera sazivača kongresa, prema Grisogonu, bila je rascjep i slabljenje Demokratske stranke, zatim okupljanje stranaka koje “mrze” demokrate, da bi nakon rušenja režima i vladine većine pokušali stvoriti nešto novo. O prijevari i “zakulisnoj intrigi” sazivača kongresa govorio je i dr. E. Lukinić, odvjetnik iz Karlovca i bliski Pribičevićev istomišljenik, da bi i u prihvaćenoj rezoluciji bio apostrofirani, navodno, zakulisni cilj kongresa – raspad i slabljenje Demokratske stranke. Splitski demokrati pozivaju članstvo na sprječavanje rušenja stranke, što bi bilo pogubno naročito za prečanske krajeve, i očekuju od vodstva u Beogradu da ukloni sve prijatelje jedinstvu i snazi stranke.<sup>54</sup>

Za radikalskog prvaka Lazu Markovića nema dileme: zagrebački kongres “bio je jedna manifestacija protivu unitarističkog Ustava”. Odlazak u Zagreb dvojice prvaka Demokratske stranke znak je nedosljednosti i lakomislenosti, a diktiran je “jedino i isključivo partijskim interesima”. Davidović nije, po Markovićevu uvjerenju, “stvarno mislio na rešenje hrvatskog problema, nego je hteo srpsko-hrvatski spor da iskoristi i da upotrebi za čisto partijske svrhe, za jačanje demokratske stranke. Demokratska stranka je stalno opadala i g. Davidović je mislio da zaustavi taj proces, jednim eksperimentom koji mu je izgledao vrlo praktičan. Trebalo je ne samo sprečiti radikale da dođu u bližu vezu sa hrvatskim grupama, nego još i vaspоставiti vezu demokrata sa nezadovoljnim Hrvatima. G. Davidoviću je bilo glavno da oslabi radikale i radi toga on je bio gotov da se upusti i u najrizičnije političke avanture.” Zauzeti kritičar odbacuje sve Davidovićeve razloge, zamjera mu zaobilaženje radikala i nesuspregnuto predbacuje zloupotrebu “krupnog unutarnjeg pitanja za sitne partijske račune”. Davidović je, drži Lazo Marković, na jednoj strani slabio i potkopavao autoritet državnog ustava izrađenog na temelju jednog naroda i jedne države, a s druge strane nije stvarno privodio državi i državnom jedinstvu one elemente koji su se pridružili Radiću i njegovoj “separatističkoj akciji”. Takvo držanje dovelo je do raspada radikalsko-demokratske koalicije potkraj 1922. godine, razbilo jedinstveni unitaristički front i stvorilo novu situaciju.<sup>55</sup>

Glasilo HRSS *Slobodni dom*, najvjerojatnije iz pera samog S. Radića, također se kritički osvrnulo na rezultate kongresa primjećujući da su “monarhistički lovci raznih gospodskih stranaka i skupina” došli u Zagreb da, uz pomoć Hrvatske zajednice, izigraju vo-

---

<sup>53</sup> P. GRISOGONO, *Ujedinjena Jugoslavija (Od plemena i regionalnih koncepcija do nacionalne države)*, Ljubljana, 1938., 83.

<sup>54</sup> *Život*, br. 813., 25. IX. 1922.

<sup>55</sup> L. MARKOVIĆ, n. dj., 231–233.

lju hrvatskog naroda.<sup>56</sup> Vodstvo Hrvatske zajednice, naprotiv, povoljno je primilo rezultate kongresa vidjevši u preokretu srbijanskih demokrata mogućnost formiranja nove političke grupacije, spremne za odlučnija pregovaranja.<sup>57</sup> Ugledni zagrebački dnevnik *Obzor* konstatira da je Kongres javnih radnika u prvom redu djelo razočaranih demokrata koji su vjerovali da će Demokratska stranka braniti ideju jugoslavenstva i demokracije protiv srbijanske hegemonije i reakcionarstva Radikalne stranke. Po ocjeni lista, kongres još ne najavljuje preokret političke situacije i više je izraz jednog raspoloženja negoli nove politike. Ipak, *Obzor* vjeruje u sporazum između “kongresista” i Hrvatskog bloka koji bi se mogao postići nakon izbora s novom vladom i u novom parlamentu.<sup>58</sup>

### *Bučni protesti u Dalmaciji*

Neposredno po završetku kongresa, u Splitu je 17. rujna 1922. ponovno u jednoj kino-dvorani održan skup građana na kojemu je Ivo Tartaglia, član akcijskog odbora kongresa, izvijestio o njegovu tijeku i zaključcima. Split se od određenih krugova Demokratske stranke forsirao kao nekakav dokaz ostvarivosti ili provjere jugoslavenskog nacionalizma, to prije što su se u povišenoj temperaturi očigledne društvene krize na jugoslavenstvo gledalo kao na konačno pronađenu formulu koja je stalno trebala amortizirati pritisak grube realnosti i priječiti plimu novih (separatističkih) vidika. Parola narodnog i državnog jedinstva nije mogla biti stalnim lijekom spasa u vremenu kada je gospodarska bijeda kucala na vrata južnih krajeva i kada je pitanje revizije ustava postalo sudbonosnije od ceremonijalnih parola o “srednjem putu”. Više-manje poznatu dijagnozu političke situacije u monarhiji Tartaglia je na spomenutom skupu započeo već gotovo neizbježnim isticanjem kultnog mjesta Splita u formiranju zajedničke države. Ako je u trenutku nastalih trzavica i zastoja u akciji konačnog formiranja narodne države došlo do “jednodušnog državnog akta ujedinjenja”, onda za to, po ocjeni Tartaglie, treba u prvom redu zahvaliti Splitu. Računajući na takvu političku baštinu Splita, čija je pokretna snaga bila idealistička koncepcija jugoslavenstva, Tartaglia smatra da taj isti grad u turbulentnoj društvenoj situaciji ima dužnost starati se o učvršćenju poljuljanih državnih temelja. Pridružujući se akciji ildžanskog i zagrebačkog skupa, Split vjeruje da bi ona mogla “ugušiti sveopće nezadovoljstvo što je zavladao čitavim našim narodom”. Kongres u Zagrebu, naglasio je Tartaglia, jednoglasno i kategorički ističe nuždu revizije ustava, navodeći dijelove koji se moraju mijenjati (ime države, ovlasti samouprave, podjela na oblasti i dr.), unatoč tome što protivnici kongresa tvrde kako se odustalo od revizije ustava. Svrha kongresa nije bila utanačenje nikakvog međustranačkog sporazuma, već pronalaženje platforme za novu realnu politiku na čijoj će se realizaciji angažirati stranke ujedinjene u Jugoslavensku zajednicu.<sup>59</sup>

---

<sup>56</sup> *Slobodni dom*, br. 32., 17. IX. 1922.

<sup>57</sup> *Hrvat*, 11. IX. 1922.

<sup>58</sup> *Obzor*, 12. i 14. IX. 1922.

<sup>59</sup> *Novo doba*, br. 212., 18. IX. 1922.

Polemika koja se nakon kongresa razbukovala u vladinim i oporbenim političkim krugovima, ponajviše zbog učešća na njemu čelnih ljudi Demokratske stranke, poprimala je vid krucijalnih državnih pitanja. Učestali zahtjevi za decentralizacijom vlasti i revizijom ustava još su više izazivali otpore centralističkih krugova koji su sebe smatrali zaštitnicima vidovdanskog sistema. Pribičević je *a limine* odbijao bilo kakav “sporazum” između Srba i Hrvata jer se to protivilo njegovoj koncepciji integralnog jugoslavenstva i pretpostavljalo postojanje legalnih predstavnika “srpskog naroda” i “hrvatskog naroda”. Sporazum, po Pribičeviću, vodi Radićevoj ideologiji, dok jedinstvo otklanja ugovore između Hrvata i Srba.<sup>60</sup> Za vođu tzv. desnog krila u Demokratskoj stranci nema sumnje oko toga da je Kongres javnih radnika usmjeren na slabljenje cijele stranke, posebno njezina utjecaja u Hrvatskoj. Inzistiranje na sporazumu znači potkopavanje pozicija onih Hrvata “koji se hrabro bore za ideju jedinstva”, jer ukoliko se ide mimo te ideje, zaključuje Pribičević, onda upravo ti Hrvati postaju suvišni.<sup>61</sup> Pribičevićeva grupa oštro se suprotstavljala svakoj mogućoj novoj orijentaciji stranke, osuđujući Davidovićevu akciju i prisiljavajući ga na taktička opravdavanja. U isto vrijeme jačale su inicijative koje su trebale sačuvati jedinstvo stranke uz upozorenja da bi posljedice od mogućeg sukoba dale zamah nepoželjnim previranjima. U tom kontekstu valja promatrati burnu reakciju dalmatinskih demokrata na Smodlakin članak u *Novom dobu* pod znakovitim naslovom “Sporazum – spas države”. Smodlaka polazi od stanovišta da tadašnje ustrojstvo države uglavnom zadovoljava Srbe, ali nikako ogromnu većinu Hrvata i Slovenaca. Nametnuti Vidovdanski ustav i politika poslije njega izravno “vode do građanskog rata”. Da bi se izbjegla seljačka buna i odbacila politika jedne grupe koja ugrožava prava Hrvata i Slovenaca, Smodlaka predlaže sporazum kao jedino ispravno rješenje. Glavni otpor takvu putu predstavlja S. Pribičević, čija teza da narodno jedinstvo isključuje sporazum između raznih dijelova istoga naroda, ne može stvarati prepreke kao što je to ranije bio slučaj s Privremenim narodnim predstavništvom. Smodlaka tvrdi da je Pribičevićevom krivnjom ometen sporazum prije izbora i donošenja ustava, zbog čega njega, kao i Radića, treba isključiti iz procesa sporazumijevanja. Predmet dogovora bilo bi upravno uređenje države uz moguću reviziju ustava, s tim da o uspjehu sporazumijevanja ovisi mir i red u državi. Smodlaka drži da bi osiguranjem sabora i bana Hrvatskoj, uz uvjet da se ne cijepa državna zajednica, Radićev utjecaj bio sma-njen. Nakon postignutog sporazuma glede ustava, plemensko sporazumijevanje ubuduće neće biti potrebno, zaključio je J. Smodlaka.<sup>62</sup> Replicirajući Radiću, demokrati upozoravaju da bi promjena ustava u Hrvatskoj trebala slijediti interes Hrvatskog bloka i Radića, s čime se drugi ne bi složili. Smodlaka po njima nema garancije da će ga slijediti Radićeve pristaše, a to znači da uza se nema većinu Hrvata. Čak i mimo volje većine, demokrati neće odustati od borbe za narodno jedinstvo i jedinstvenu državu pod dinastijom Karađorđevića. Ustajući u obranu S. Pribičevića, splitski *Život* zamjera Smodlaci osobnu

---

<sup>60</sup> *Riječ*, br. 211., 16. IX. 1922.

<sup>61</sup> Pribičevićeva izjava *Politici* od 13. IX. 1922., cit. prema B. GLIGORIJEVIĆ, n. dj., 284.

<sup>62</sup> *Novo doba*, br. 226., 4. X. 1922.

notu u politici, zaboravljajući u isto vrijeme koliko su kao gorljive pristaše integralnog jugoslavenstva načinili istih prekršaja.<sup>63</sup>

U pokušaju da zada udarac Pribičevićevu političkom kursu, *Novo doba* otvara svoje stranice dr. Vladimiru Čaldareviću, pristaši Davidovićeve krila i sudioniku Kongresa javnih radnika, koji pokušava pojasniti zbrku nastalu oko Pribičevićeve interpretacije termina sporazum i jedinstvo. Čaldarević upozorava da nije spor u ideji narodnog jedinstva, kao što to misli Pribičević, već u njezinoj praktičnoj primjeni. Pitanje narodnog jedinstva stvar je osjećaja svakog pojedinca da djelujući u javnom životu ne povrijedi osobne i “plemenske” jednakosti drugoga. Sporazumijevanje se ne provodi, kako drži Pribičević, podjelom na hrvatski i srpski blok. Potreba sporazumijevanja postoji dotle dok državna vlast nije jednako pristupna Hrvatima i Srbima, dok se prave razlike u državnim nadležnostima i institucijama. Tijekom četiriju godina Pribičevićev rad je, po Čaldarevićevoj ocjeni, s jugoslavenskog gledišta negativan. Napredovalo je samo velikosrpstvo i velikohrvatstvo, nepotizam i partizanstvo, a stradao je jugoslavenski duh države, politike i uprave. Dapače, sam je Pribičević pomagao cijepanje na dva fronta i uvijek računao da će pomoću Srba držati u šaci Hrvate, koji su za njega bili i ostali antidržavni element. Čaldarević lucidno primjećuje da već prilikom stvaranja ustavnih utvrđenja protiv Hrvata leži izdaja ideje narodnog jedinstva, jer po toj ideji potrebna je pravda svima, a ne utvrde. Srbi nikakvim zakonima ne mogu prisiliti Hrvate na jedinstvo države i naroda, ako Hrvati sami ne osjete da je to po svemu i njihova država. U tome Čaldarević vidi fatalnu pogrešku S. Pribičevića koji se nalazi pod zaštitom “Balkana” i “velikosrpskih šovenata”. Ako to i nije njegova prava namjera, neka dozvoli drugima da pristupe sporazumijevanju koje je “krvavo potrebno”. Umjesto teorije i dogmi, Čaldarević na kraju od Pribičevića traži “jugoslavensku praksu i jugoslavenski duh državne uprave i zakonodavstva”.<sup>64</sup>

#### *Otklanjanje revizije ustava*

Rad na provođenju zaključaka Kongresa javnih radnika prepušten je Akcionom odboru, koji je bezuspješno pokušao formirati vanpartijske “Jugoslavenske klubove” u kojima bi se izradio program jugoslavenske napredne demokracije. Zanimljivo je da *Nova Evropa*, predvođena M. Ćurčinom, ocjenjuje “fatalnim” upravo rukovodstvo demokratskih disidenata u Zagrebu i demokratskih ljevičara u Beogradu “koji su načinili sve ovisnim od raspleta sukoba, odnosno od rasepa, u Demokratskoj stranci”.<sup>65</sup> Agresivnim nastupima Pribičeviću je pošlo za rukom da utvrdi stari politički pravac Demokratske stranke i, uz

---

<sup>63</sup> *Život*, br. 821., 5. X. 1922. List napominje da je članak “Sporazum – spas države” Smodlaka uputio splitskoj *Pobedi* za nacionalističku omladinu, nadajući se da će on biti tiskan prije 10. listopada 1922., za kada je sazvana sjednica Glavnog odbora i Poslaničkog kluba Demokratske stranke na kojoj se trebao raspraviti sukob u stranci. Delegati iz Dalmacije tako bi, prema *Životu*, dočekali članak kojim nacionalisti širom otvaraju vrata J. Smodlaku, a napadaju S. Pribičevića. Smodlaka je osigurao tiskanje članka time što ga je poslao i njemu bliskom *Novom dobu*.

<sup>64</sup> *Novo doba*, br. 221., 28. IX. 1922.

<sup>65</sup> *Nova Evropa*, knj. VII/1923., 176–177; Isto, knj. VI/1922., 124–126.

popustljivog Davidovića, obrani tadašnji centralistički režim i odbaci svaku reviziju ustava. Konačno je, na sjednici Poslaničkog kluba i Glavnog odbora Demokratske stranke 12. listopada 1922., postignut kompromis između zavađenih grupa i utvrđena politika uređenja srpsko-hrvatskih odnosa na bazi poštivanja Vidovdanskog ustava, državnog i narodnog jedinstva, a naročito jugoslavenske ideologije stranke. U usvojenoj rezoluciji načelno se odbacuje revizija ustava, ali se u isto vrijeme otvaraju vrata mogućim promjenama, što će Demokratsku stranku zadržati u vladinoj koaliciji do eventualno novih političkih kombinacija Davidovićeve krila. Takav rasplet događaja nije očekivao Hrvatski blok koji zbog Davidovićeve neodlučnosti najavljuje prekid svih pregovora s predstavnicima Demokratske stranke, premda ne zatvara vrata politici sporazuma. Dajući oduška svom temperamentu, Radić je u *Slobodnom domu* potkraj listopada 1922. objavio vrlo oštar komentar, kritičku procjenu političke situacije u zemlji s posebnim osvrtom na glavne protagoniste krizne situacije. Pašić je, prema Radiću, najomraženiji i najprezreniji čovjek u Srbiji, gdje ga ljudi najbolje poznaju, dok je Pribičević Hrvatsku učinio najprije robinjom Srbije, da bi je kasnije ubio. Protić i Davidović, kao ljudi srca i duha, nisu ništa učinili da izmijene situaciju; štoviše, Davidović je spoznao da je Pribičević “otrovna rana”, ali ne poduzima nikakvu akciju protiv njega. Protić neće djelovati u pravcu cijepanja radikala, kao što ni Davidović ne misli da bi svi Srbi trebali složno ustati protiv Pribičevića. Radić zaključuje da Protić i Davidović još uvijek ne shvaćaju da tadašnja vladavina za Srbiju znači sigurnu propast, za Hrvatsku kušnju i nepriliku, zbog čega “ili Srbi sami moraju ovu vladavinu srušiti, ili moraju priznati Hrvatskoj i Hrvatima potpunu ravnopravnost, tj. potpunu narodnu i državnu suverenost”. Dok se to ne učini, Srbijanci će, za Radića, ostati robovima Pribičevića, Lukinića i sl., tako da je jedini pravi spas Srbije u izlasku na izbore.<sup>66</sup> Unatoč bolnim razočaranjima koja su probijala u nerijetko ishitrenim interpretacijama, Radiću je bilo jasno da se centralistički režim ne može tako brzo ni lako srušiti i da njegova fasada može slabiti jedino u elastičnim i mudrim pregovorima s demokratskom ljevicom.

Pobjeda fašizma u Italiji i moguće prijetnje od iredente nagnale su Hrvatski blok na nastavak pregovora s Davidovićevom grupom i navijestile odlazak hrvatskih poslanika u Skupštinu. Takvoj orijentaciji Hrvatskog bloka i S. Radića suprotstavila se Hrvatska stranka prava koja je, osuđujući suradnju s Beogradom kao napuštanje borbe za nacionalno oslobođenje Hrvata, pokušala kompromitirati HRSS i pridobiti njihove pristaše. Razobličavajući pravaške namjere i potvrđujući riješenost na sporazum sa Srbima, Radić je na sjednici Hrvatskog bloka od 18. studenog 1922. isključio Hrvatsku stranku prava iz članstva u bloku. Prekid apstinencije Hrvatskog bloka i ulazak u Skupštinu bio je vezan uz obaranje postojećeg protuhrvatskog režima, sastavljanje vlade narodne koncentracije i raspis izbora, ali je akcija Hrvatskog bloka i Demokratske stranke bila onemogućena ostavkom Pašićeva kabineta 3. prosinca 1922. Kraljevo angažiranje na strani Radikalne stranke i interesa velikosrpskih krugova okončano je Pašićevim sastavljanjem homogene radikalne vlade 16. prosinca, skorim raspustom Skupštine i raspisivanjem izbora za 18. ožujka 1923. godine. S motrišta interesa Radikalne stranke, suradnja s HRSS, koja će se

---

<sup>66</sup> *Slobodni dom*, br. 44., 29. X. 1922.

uoči izbora osloboditi suradnje s Hrvatskom zajednicom, bila je moguća samo kao taktička varijanta na putu daljnjeg očuvanja centralističke vlasti.<sup>67</sup>

Pokret javnih radnika nakon uloge koju je odigrao u posredovanju političkih stano-  
višta Hrvatskog bloka i Demokratske stranke, izgubio je podršku ranije zainteresiranih  
stranaka i polako nestao s uzavrele političke scene. Demokratska stranka, razbijena na  
Davidovićeve i Pribičevićeve pristaše, zastaje pred pitanjem revizije Vidovdanskog ustava  
i unatoč stanovitom razumijevanju hrvatskih zahtjeva, odbacuje konkretne akcije koje bi  
formalno razbile stranku i ugrozile narodno i državno jedinstvo. Iz političke krize HRSS  
izlazi ohrabren raspadom Hrvatskog bloka, principijelnošću apstinencije i taktičkom  
spremnosti na pregovore s Davidovićem u cilju slabljenja glavnih nosilaca velikosrpskog  
režima. Kako bilo, događaji izazvani Kongresom javnih radnika utjecali su na daljnje ra-  
dikaliziranje političke situacije, pospješili su raspad vladine koalicije, protresli Demok-  
ratsku stranku i izazvali zabrinutost centralističkih i hegemonističkih velikosrpskih krugo-  
va, koji su strepili od slabljenja fronta državotvornih elemenata.

### *Zaključak*

Istraživanja ilidžanske konferencije i Kongresa javnih radnika u Zagrebu u rujnu  
1922. godine upućuju na pokušaje anticentralističkih snaga da se konačno otpočne s ustav-  
nim promjenama i postizanjem sporazuma s predstavnicima hrvatske oporbe. Ljuba Davi-  
dović, vođa lijevog krila pocijepane Demokratske stranke, upravo u suradnji s Hrvatskim  
blokom i Stjepanom Radićem vidi šansu za suzbijanje utjecaja radikala i ortodoksnog Pri-  
bičevićevog krila, koji jedino u opstanku centralističkog Vidovdanskog ustava vide priliku  
ostanka na vlasti. Nova orijentacija i ozdravljenje odnosa u zemlji moguće je samo sporaz-  
umnom revizijom ustava u decentralističkom pravcu, što će prihvatiti ne samo hrvatska  
oporbena strana već i Davidovićevo krilo, ali ne i pod cijenu rascjepa u Demokratskoj  
stranci i rušenja cijelog unitarističko-centralističkog sistema. Bučne polemike u zemlji, a  
posebno one na području Dalmacije, otkuda dolaze i važni zagovornici kongresa, mobili-  
zirale su brojne nacionalno i socijalno obespravljene mase, ali distanca između riječi i  
prakse ponovo je išla u korist vladajućih radikala spremnih na političke aranžmane s  
HRSS radi očuvanja dominantnih pozicija. Sasvim je izvjesno da je Kongres javnih radni-  
ka u-brzao proces unutrašnjeg raspada Demokratske stranke i potkopao postojeću vladinu  
koaliciju, dok je kompromisni i taktizerski politički kurs donio više dobra HRSS, odnosno  
radikalima, negoli pokretačima konferencije i Kongresa javnih radnika, čija “srednja lini-  
ja” više nikome nije bila potrebna.

---

<sup>67</sup> Usp. B. GLIGORIJEVIĆ, n. dj., 201–267; H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, n. dj., 105–  
108; R. HORVAT, n. dj., 146–157.

*Tonći Šitin: THE 1922 CONGRESS OF PUBLIC SERVANTS IN ZAGREB  
AND ITS REVERBERATIONS IN DALMATIA*

*Summary*

On the basis of available sources (archival material, relevant literature and the newspapers of the time) the author looks at the political momentum and turmoil within the bourgeoisie parties in the Yugoslav monarchy during the second half of 1922, centering his attention on the movement of “public servants” and its reverberations for the possible agreement between opposed political groups. He puts a special emphasis on the reverberations of the political crisis in Dalmatia and on the engagement of eminent politicians and intellectuals to overcome it and propose a desirable internal restructuring of the country.